บทความวิจัย

การจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน: ศึกษาเปรียบเทียบ 2 กรณี

กานต์สิรี โสภา[a]

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาตัวแบบการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน(Community-Based Tourism Cluster Management Model) โดยใช้กรณีศึกษาชุมชนบางน้ำผึ้ง จังหวัดสมุทรปราการ และชุมชนแม่กำปอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งประสบความสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชนของทั้งสองพื้นที่ 2) ศึกษาเงื่อนไขที่เอื้อให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนประสบความสำเร็จ และ 3) ค้นหาตัวแบบที่เหมาะสมในการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

งานวิจัยใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต และการวิเคราะห์เอกสาร ผลการศึกษาพบว่า ความสำเร็จของการจัดการคลัสเตอร์ขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำที่เข้มแข็ง การมีส่วนร่วมของชุมชน ระบบกฎระเบียบที่ชัดเจน การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และการสนับสนุนจากภายนอก เช่น ภาครัฐและธุรกิจท้องถิ่น ตัวแบบที่พัฒนาขึ้นสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคลัสเตอร์ภายใน (หน่วยบริการและธุรกิจในชุมชน) กับคลัสเตอร์ภายนอก (หน่วยงานสนับสนุนและภาคีเครือข่าย) ซึ่งเมื่อดำเนินงานอย่างบูรณาการ จะสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขันและความยั่งยืนของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผลการวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางเชิงนโยบายและปฏิบัติในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้วยแนวคิดคลัสเตอร์ เพื่อเสริมขีดความสามารถในการแข่งขันและความสมดุลของการพัฒนาในระยะยาว

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวโดยชุมชน, การจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน, เงื่อนไขความสำเร็จ, ความไว้วางใจ, การเสริมพลังชุมชน

---

[a] นักศึกษาปริญญาเอก คณะพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ Email: sophakansiri@gmail.com

รับบทความ: 1 ธันวาคม 2568 แก้ไขบทความ: 8 มกราคม 2569 ตอบรับบทความ: 12 มกราคม 2569

Research

Community-Based Tourism Cluster Management: A Comparative Study of Two Cases

Kansiri Sopha[a]

Abstract

This research article aims to examine a Community-Based Tourism Cluster Management Model using two successful community tourism destinations in Thailand—Bang Nam Phueng Community in Samut Prakan Province and Mae Kampong Community in Chiang Mai Province—as case studies. The objectives of the study are: (1) to examine the cluster management of community-based tourism in both areas, (2) to investigate the conditions that contribute to successful community-based tourism, and (3) to identify an appropriate model for managing community-based tourism clusters.

A qualitative research methodology was employed, including in-depth interviews, participant observation, and document analysis. The findings reveal that the success of cluster management depends on strong leadership, active community participation, clear regulatory systems, equitable benefit distribution, and external support from governmental agencies and local businesses. The proposed model reflects the interaction between internal clusters (local service units and community enterprises) and external clusters (supporting agencies and partner networks). When these components function in an integrated manner, they enhance competitive advantages and strengthen the long-term sustainability of community-based tourism. The results provide both policy and practical implications for developing community-based tourism through a cluster-based approach,

[a] Doctoral student, Faculty of Social Development and Strategic Management, National Institute of Development Administration. Email: sophakansiri@gmail.com

Received: 1 December 2025 *Revised: 8 January 2026* *Accepted: 12 January 2026*

with the aim of improving competitiveness and ensuring balanced and sustainable development.

Keywords: Community-Based Tourism, Community-Based Tourism Cluster Management, Success Conditions, Trust, Community Empowerment

บทนำ

การท่องเที่ยวโดยชุมชนมีรากฐานจากแนวคิด “เศรษฐกิจสีเขียว (Global Green Economy)” ซึ่งตอบสนองต่อความกังวลด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) ทำให้ทั่วโลกตระหนักถึงความจำเป็นของการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการยกระดับคุณภาพชีวิต สาระสำคัญดังกล่าวได้รับการผลักดันเด่นชัดภายหลังการประชุม Rio Earth Summit ค.ศ. 1992 และ Rio+20 ค.ศ. 2012 (United Nations, 1992, 2012) ที่เสนอแนวคิด “การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development)” บนฐานสามมิติ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม แนวคิดนี้ต่อยอดสู่ภาคการท่องเที่ยว จนเกิด “การท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT)” ซึ่งเป็นกลไกของเศรษฐกิจสีเขียวที่มุ่งให้ชุมชนขับเคลื่อนการจัดการท่องเที่ยวด้วยทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างรู้คุณค่า เพื่อสร้างรายได้ ควบคู่การอนุรักษ์และสืบสานอัตลักษณ์ของชุมชน

ในประเทศไทย การท่องเที่ยวโดยชุมชนเริ่มก่อตัวระหว่าง พ.ศ. 2535–2540 ในช่วงที่แนวคิด “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)” ได้รับการส่งเสริมอย่างกว้างขวางจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) พร้อมกับการพัฒนาแนวคิด “CBT” ผ่านบทบาทของโครงการ “ท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ” (Responsible Ecological Social Tours Project, 1997) ซึ่งขับเคลื่อนงานในระดับพื้นที่ ขณะเดียวกัน การท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ที่เน้นการอนุรักษ์และการมีส่วนร่วมของชุมชนได้รับการเรียกในหลากหลายชื่อ เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวสีเขียว สะท้อนกระแสการพัฒนาเน้นความยั่งยืนในยุคนั้น การท่องเที่ยวโดยชุมชนในประเทศไทยได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัดหลังจากวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ที่ทำให้แรงงานจำนวนมากกลับภูมิลำเนาและเริ่มต้นกิจการใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของชนชั้นกลางที่แสวงหาการท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้และวิถีชีวิตพื้นถิ่น การท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมครั้งแรกที่อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ. 2540 ผ่านการจัดโฮมสเตย์และกิจกรรมเชิงเรียนรู้ ก่อนขยายตัวอย่างต่อเนื่องด้วยการสนับสนุนจากภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา และองค์กรปกครองท้องถิ่น

แม้การท่องเที่ยวโดยชุมชนจะเติบโต แต่หลายพื้นที่ยังประสบปัญหาจากการบริหารจัดการที่ยึดโยงกับผู้นำเพียงไม่กี่ราย ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง นำไปสู่คำถามสำคัญเกี่ยวกับความเป็นไปได้ของ “การจัดการท่องเที่ยวบนฐานชุมชนอย่างแท้จริง” ซึ่งหมายถึงการท่องเที่ยวที่ดำเนินการ “โดยชาวบ้าน และเพื่อชาวบ้าน” การบรรลุเป้าหมายนี้จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในทุกระดับ และตั้งอยู่บน “พลังชุมชน” อันเกิดจากการพัฒนาแบบ “ชุมชนเป็นฐาน” หรือ “การพัฒนาจากภายใน” ผ่านการเสริมพลังด้านความคิดและการจัดตั้งองค์กรเพื่อสร้างการขับเคลื่อนที่

ต่อเนื่องและยั่งยืน กระบวนการสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนคือ “การเสริมพลังชุมชน (Community Empowerment)” ซึ่งไม่เพียงสร้างโครงสร้างการบริหารจัดการเท่านั้น แต่ยังพัฒนาความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์หรือ “มโนธรรมสำนึก” (Freire, 1968/2000) ที่ช่วยให้ชุมชนมองเห็นปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างลึกซึ้งและเป็นระบบ จนนำไปสู่พลังทางสังคมเพื่อการเปลี่ยนแปลงและการสร้างความยุติธรรม การเสริมพลังชุมชนจึงเป็นรากฐานของ CBT เพราะครอบคลุมทั้งการมีส่วนร่วม การพัฒนาศักยภาพ และการสร้างความรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนกำหนดทิศทางการพัฒนาและการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเองอย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ การประยุกต์ใช้แนวคิด “คลัสเตอร์ธุรกิจ” (Business Cluster) ได้รับการเสนอให้เป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยให้การบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น (Samukkethum, 2021) โดยแนวคิดคลัสเตอร์ธุรกิจไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะการพัฒนาคุณภาพและนวัตกรรมในภาคอุตสาหกรรมเท่านั้น แต่ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในภาคบริการ เช่น การจัดการด้านการท่องเที่ยว ดังที่ Porter (1998, as cited in Samukkethum, 2021, p. 211) ได้อธิบายว่า “*ความดึงดูดใจของนักท่องเที่ยวเกิดจากประสิทธิภาพของหน่วยธุรกิจแต่ละหน่วยที่เสริมสร้างซึ่งกันและกัน เช่น โรงแรม ร้านอาหาร ร้านค้า และการคมนาคม เนื่องจากสมาชิกในคลัสเตอร์ต่างพึ่งพากัน การดำเนินงานที่ดีของธุรกิจหนึ่งย่อมส่งผลต่อความสำเร็จของธุรกิจอื่น*”

ด้วยเหตุนี้ แนวคิด “คลัสเตอร์ธุรกิจ” (Business Cluster) จึงเป็นแนวทางการจัดการที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมและเพิ่มศักยภาพการแข่งขันของชุมชน โดยเน้นการรวมตัวของธุรกิจที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะในพื้นที่ เพื่อสร้างเครือข่ายความเชื่อมโยงระหว่างกัน และได้รับการสนับสนุนจากสถาบันหรือหน่วยงานในท้องถิ่น การประยุกต์ใช้แนวคิดคลัสเตอร์ในบริบทของการท่องเที่ยวโดยชุมชนสามารถช่วยพัฒนาคุณภาพบริการและเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานร่วมกันของผู้ประกอบการในพื้นที่ได้อย่างมีระบบ

งานวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาตัวแบบการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยใช้กรณีศึกษาของชุมชนบางน้ำผึ้ง จังหวัดสมุทรปราการ และชุมชนบ้านแม่กำปอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นตัวอย่างของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ของงานวิจัยคือเพื่อทำความเข้าใจวิธีการจัดการ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จของตัวแบบการจัดการคลัสเตอร์ เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนในประเทศไทยให้มีความยั่งยืน และเกิดประโยชน์ต่อทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์การวิจัย มี 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชนในกรณีของชุมชนบางน้ำผึ้ง ตำบลบางน้ำผึ้ง จ.สมุทรปราการ และบ้านแม่กำปอง จ.เชียงใหม่ และ 2) เพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนประสบผลสำเร็จในกรณีชุมชนบาง

น้ำผึ้ง จ.สมุทรปราการ และบ้านแม่กำปอง จ.เชียงใหม่ และ 3) เพื่อค้นหาตัวแบบประสบผลสำเร็จที่เหมาะสมในการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

แนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย 1) แนวคิดว่าด้วยคลัสเตอร์ธุรกิจ 2) แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน และ 3) แนวคิดว่าด้วยการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

1) แนวคิดว่าด้วยคลัสเตอร์ธุรกิจ

คลัสเตอร์ หมายถึงการรวมกลุ่มของกิจกรรมหรือธุรกิจประเภทเดียวกัน ที่เชื่อมโยงและพึ่งพาซึ่งกันและกัน ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ จนถึงปลายน้ำ เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและเพิ่มความสามารถในการแข่งขันร่วมกัน แนวคิดนี้สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างหลากหลาย ทั้งในภาคการผลิต อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว กระบวนการบริหารองค์กร รวมถึงการวิเคราะห์เพื่อพัฒนานวัตกรรมด้านสุขภาพ ด้วยคุณลักษณะที่ยืดหยุ่น คลัสเตอร์จึงเอื้อต่อการสร้างเครือข่ายความร่วมมือภายในกลุ่ม พร้อมทั้งส่งเสริมการแข่งขันเชิงสร้างสรรค์เพื่อยกระดับคุณภาพของผลิตภัณฑ์หรือบริการให้โดดเด่นยิ่งขึ้น แนวคิดคลัสเตอร์ตามที่ Porter อธิบาย สามารถใช้ทำความเข้าใจการพัฒนาอุตสาหกรรมได้เป็นอย่างดี และยังนำไปประยุกต์ใช้กับภาคบริการ เช่น การจัดการท่องเที่ยว ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในภาคบริการ อย่างเช่น การจัดการท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดีดังที่ Porter ได้กล่าวไว้ดังนี้ *“(เสน่ห์ดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เกิดจาก) ประสิทธิภาพของหน่วยธุรกิจแต่ละหน่วยในการหนุนเสริมระหว่างกัน เช่น โรงแรม ภัตตาคาร ร้านค้า และการเดินทาง เนื่องจากสมาชิกของคลัสเตอร์ต่างพึ่งพิงต่อกันและกัน การดำเนินงานที่ดีของหน่วยธุรกิจหนึ่ง ก็จะส่งผลต่อความสำเร็จของหน่วยธุรกิจอื่น ๆ ตามไปด้วย”* (Porter, 1998, as cited in Samukkethum, 2021, p. 211)

คลัสเตอร์มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค การท่องเที่ยว หรือสุขภาพ โดยอาศัยองค์ประกอบหลักสี่ด้าน ได้แก่ ปัจจัยนำเข้าการผลิต ความต้องการสินค้า หน่วยสนับสนุนบริการ และกลยุทธ์องค์กรที่สอดคล้องกับเป้าหมาย ซึ่งล้วนเกื้อหนุนการยกระดับคุณภาพและนวัตกรรม ตลอดจนการเกิดธุรกิจใหม่ แนวคิดคลัสเตอร์ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวในหลายประเทศ เช่น อิตาลี ฮังการี ฝรั่งเศส และยูเครน เช่น กรณีของเขต Zaporizhzhya ในยูเครน หมู่เกาะคอสตาเอสเมอรัลดาในอิตาลี และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า Kimana ในเคนยา ชี้ให้เห็นว่า การบูรณาการผู้ประกอบการท่องเที่ยวทั้งแนวตั้งและแนวราบร่วมกับภาคเอกชน ภาครัฐ และสถาบันการศึกษา สามารถเสริมสร้างความสามารถในการแข่งขันของคลัสเตอร์การท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิผล (Bezkhlibna & Nykonenko, 2017; Del Chiappa et al., 2018).

2) แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน

“การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism – CBT)” คือ การท่องเที่ยวทางเลือกที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม กำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อชุมชน และชุมชนผู้เป็นเจ้าของทรัพยากรในพื้นที่นั้น ๆ มีสิทธิ์ในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนเป็นทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนเข้ามากำหนดทิศทางของการท่องเที่ยวบนฐานที่ว่า ชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และมีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว โดยการนำเอาทรัพยากรในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ ประเพณี วิถีชีวิต และวิถีการผลิตของชุมชนมาใช้เป็นต้นทุนหรือปัจจัยในการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม (Kaewnuch, 2021) การส่งเสริมให้คนในชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราวและอัตลักษณ์ท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยวถือเป็นกลไกสำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่แท้จริง ดังที่ Haisirikul (2025) ได้นำเสนอว่าการพัฒนา "นักเล่าเรื่องชุมชน" และการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนสำคัญในการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยว ควบคู่กับการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของชุมชนแม่กำปองในการรักษาอัตลักษณ์ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต

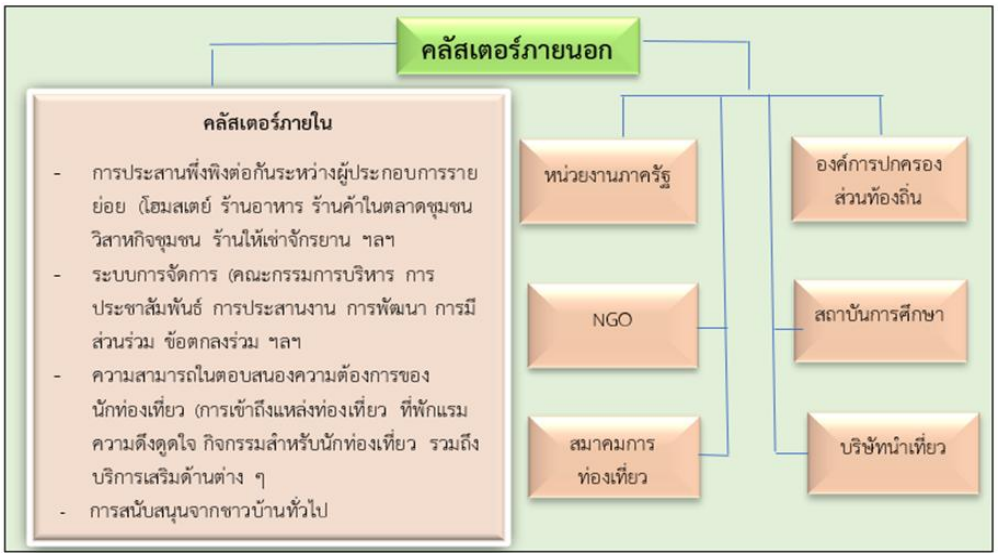
3) แนวคิดว่าด้วยการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

การประยุกต์แนวคิดคลัสเตอร์ในการท่องเที่ยวโดยชุมชนของประเทศไทยมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพและความได้เปรียบเชิงแข่งขันของแหล่งท่องเที่ยวชุมชน ตัวอย่างเช่น กรณีชุมชนบ้านเชียงซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม พบว่ามีการรวมกลุ่มผู้ประกอบการหลายด้าน ทั้งกลุ่มโฮมสเตย์ ศูนย์การเรียนรู้ เช่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไทพวนบ้านเชียง ศูนย์การเรียนรู้ปั้นหม้อเขียนสี กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง และกลุ่มกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งถูกบูรณาการเป็นคลัสเตอร์เพื่อพัฒนาโปรแกรมท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน อย่างไรก็ตาม การขาดคลัสเตอร์ด้านการคมนาคมที่มีประสิทธิภาพส่งผลให้การเข้าถึงพื้นที่เป็นไปอย่างจำกัด โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่ต้องการท่องเที่ยวเชิงลึกแบบรายบุคคล ซึ่งต้องเผชิญค่าใช้จ่ายสูงในการเดินทาง นอกจากนี้ การจัดการคลัสเตอร์ควรให้ความสำคัญกับการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม เพื่อให้แต่ละกลุ่มผู้ประกอบการสามารถบริหารจัดการและพัฒนาศักยภาพของตนในด้านที่รับผิดชอบได้อย่างยั่งยืน (Samukkethum, 2019)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งศึกษารูปแบบและปัจจัยแห่งความสำเร็จของการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน ผ่านการเก็บข้อมูลจากเอกสารและภาคสนาม โดยเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง ได้แก่ ชุมชนบางน้ำผึ้ง จังหวัดสมุทรปราการ และชุมชนบ้านแม่กำปอง จังหวัด

เชียงใหม่ เก็บข้อมูลด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด 86 คน ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัยโดยใช้การตรวจสอบความน่าเชื่อถือแบบสามเส้า และการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบตามแนวของ Lofland et al. (2006) ผลการวิจัยนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา เพื่ออธิบายความสัมพันธ์และกลไกการหนุนเสริมภายในคลัสเตอร์ตามแนวคิดของ Porter เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืน. โดยมีกรอบแนวคิดดังนี้

ภาพที่ 1 การเชื่อมโยงหนุนเสริมของคลัสเตอร์ภายในและคลัสเตอร์ภายนอก

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยแบ่งการอภิปรายผลโดยแยกชุมชนและทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบของทั้งสองชุมชนโดยเริ่มที่ชุมชนบางน้ำผึ้งดังต่อไปนี้

ชุมชนที่หนึ่ง ชุมชนบางน้ำผึ้งจำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ชัดเจนและเป็นแบบแผน โดยเฉพาะการจัดตั้งกลุ่มหรือคลัสเตอร์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ ซึ่งมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์พื้นที่สีเขียวที่ทำหน้าที่เป็น “ปอดของเมือง” และส่งเสริมความยั่งยืนของชุมชนในระยะยาว ของแผนพัฒนาการท่องเที่ยว พ.ศ. 2561–2565 ขององค์การบริหารส่วนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา โดยมีวิสัยทัศน์ว่า “ภูมิทัศน์ร่มรื่นเขียวขจี เศรษฐกิจดีอย่างยั่งยืน พัฒนาคุณภาพชีวิต จัดระเบียบชุมชนและสังคม ส่งเสริมการลงทุนและการท่องเที่ยว รองรับความเป็นเมืองน่าอยู่อย่างยั่งยืน” (Bang Nam Phueng Subdistrict

Administrative Organization, 2024, p. 23) พร้อมทั้งวางกรอบนโยบายและทิศทางพัฒนาจำนวน 6 ด้าน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพด้านการท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งกำหนดตัวชี้วัดสำคัญ ได้แก่ 1) ประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการท่องเที่ยวมีจำนวนเพิ่มขึ้น 2) อัตราการเปลี่ยนแปลงของรายได้จากการท่องเที่ยวตลาดน้ำบางน้ำผึ้ง 3) ระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ แนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนในตำบลบางน้ำผึ้งและพื้นที่คุ้งบางกะเจ้า ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการบริหารแบบคลัสเตอร์เพื่อจัดการหน่วยธุรกิจบริการ แต่ยังได้มีการพัฒนาระบบการเงินชุมชนผ่าน “สถาบันการจัดการเงินทุนชุมชน” ตามแนวคิดของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการบูรณาการกองทุนและกลุ่มออมทรัพย์ต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ลดความยากจน และสนับสนุนการประกอบอาชีพอย่างยั่งยืน แนวคิดนี้มุ่งเน้นการสร้างวินัยทางการเงิน การจัดสวัสดิการชุมชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยปัจจุบันมีสถาบันฯ ลักษณะนี้กว่า 900 แห่งทั่วประเทศ.

Choocherd and Phornphothanamard (2020) ระบุว่าสถาบันการจัดการเงินทุนชุมชนบางน้ำผึ้งมีผลการดำเนินงานอยู่ในระดับสูง ทั้งด้านความร่วมมือของสมาชิก วินัยทางการเงิน และการบริหารจัดการ โดยพบว่าอายุ อาชีพ และระยะเวลาการเป็นสมาชิกมีอิทธิพลต่อความเข้มแข็งขององค์กรอย่างมีนัยสำคัญ พร้อมเสนอให้ส่งเสริมการจัดทำบัญชีรายรับ–รายจ่ายประจำเดือนเพื่อพัฒนาวินัยทางการเงินในชุมชน

ชุมชนบางน้ำผึ้งมีตลาดน้ำบางน้ำผึ้งที่ได้ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางจำหน่ายผลผลิตท้องถิ่นและแก้ปัญหาช่องทางการตลาดของชุมชน ต่อมาพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีเอกลักษณ์เชื่อมโยงกับพื้นที่คุ้งบางกะเจ้า ซึ่งเป็นแหล่งโอโซนลำดับที่ 7 ของโลก และพื้นที่กักเก็บคาร์บอนฟ้า (Blue Carbon) ทำให้ตลาดได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวด้วยจักรยานที่เชื่อมโยงการเรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน

อย่างไรก็ตาม ตลาดกำลังเผชิญการเปลี่ยนแปลงจากการเข้ามาของผู้ประกอบการภายนอกและสินค้าที่เป็นกระแสนิยม ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เช่น ผลิตภัณฑ์จากลูกตีนเป็ด ลดบทบาทลง ขณะเดียวกัน สินค้า OTOP มีข้อจำกัดด้านบรรจุภัณฑ์และราคา อีกทั้งการขยายตัวของนักท่องเที่ยวทำให้เกิดปัญหาขยะ การจราจร และความปลอดภัยของนักปั่นจักรยาน จึงมีการตั้งโรงคัดแยกขยะ ผลิตปุ๋ยและก๊าซชีวภาพ จัดตั้งธนาคารขยะ และกำหนดมาตรการแยกขยะในครัวเรือน รวมถึงรณรงค์การใช้จักรยานเพื่อลดมลพิษ

แนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนในบางน้ำผึ้งเน้นความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมีแผนขยายตลาดช่วงเย็นเพื่อเพิ่มรายได้และรองรับนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีความร่วมมือกับบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ในการให้บริการจักรยาน

ไฟฟ้าผ่านระบบคิวอาร์โค้ด พร้อมประกันภัยสำหรับผู้ใช้บริการ ขณะเดียวกัน สถาบันการจัดการเงินทุนชุมชนยังสนับสนุนการออมและการกู้ยืมเพื่อพัฒนาอาชีพ โดยผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการประสานความร่วมมือในการต้อนรับนักท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้รูปแบบการจัดการแบบคลัสเตอร์ของชุมชนบางน้ำผึ้งเป็นแนวทางที่ช่วยเสริมสร้างเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

ชุมชนที่สอง การพัฒนาชุมชนบ้านแม่กำปองเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2539 โดยการนำของคุณธีรเมศร์ ขจรพัฒนภิรมย์ (พ่อหลวงพรมมินทร์) เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และเชิงนิเวศ แม้ขณะนั้นยังไม่มีแนวคิด CBT อย่างเป็นทางการ เป้าหมายคือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ โดยใช้เวลาพัฒนารากฐาน 4 ปีผ่านความร่วมมือภายในชุมชน การกำหนดกฎระเบียบ และการสร้างเครือข่ายหมู่บ้าน โดยไม่พึ่งงบประมาณภายนอก หลังการวางรากฐาน ชุมชนแม่กำปองเปิดเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2543 โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้รายได้เพิ่มขึ้นและชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ เช่น การผลิตน้ำดื่ม โรงคั่วกาแฟ และระบบรีไซเคิล พร้อมทั้งสามารถกำหนดราคาสินค้าเอง ซึ่งสะท้อนถึงความสามารถในการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและการผสานการอนุรักษ์กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจอย่างสมดุล

เพื่อลดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ชุมชนแม่กำปองมีแนวคิดในการจัดการขยะอินทรีย์เป็นพลังงานชีวภาพสำหรับครัวเรือน และนำแนวคิดธนาคารขยะขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้วมาปรับใช้ในการจัดการขยะโดยชุมชน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการกำจัดและการใช้ประโยชน์จากขยะอย่างยั่งยืน ชุมชนได้จัดทำโครงการพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่หรือ “ผู้นำแถวสอง” เพื่อสืบสานการพัฒนาชุมชน และส่งเสริมแนวคิด “ทายาทคืนถิ่น” ให้คนรุ่นใหม่กลับมาพัฒนาบ้านเกิด (T. Khajornphatthanaphirom, personal communication, November 14, 2024; N. Sammut, personal communication, November 14, 2024) อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างด้านประสบการณ์และแนวคิดระหว่างคนรุ่นใหม่กับผู้นำเดิม รวมทั้งการแข่งขันจากแหล่งท่องเที่ยวลักษณะเดียวกัน เป็นความท้าทายสำคัญต่อการบริหารจัดการชุมชนในยุคปัจจุบัน

สถานการณ์ปัจจุบันแสดงให้เห็นว่าการท่องเที่ยวเชิงถ่ายภาพสวยงามของสถานที่มาเยือนได้รับความนิยมสูงกว่าการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ส่งผลให้ความสนใจต่อการเรียนรู้วิถีชีวิตและโฮมสเตย์พื้นบ้านลดลง ซึ่งหลายแห่งขาดการประชาสัมพันธ์และไม่สามารถแข่งขันกับที่พักสมัยใหม่ได้ หากไม่มีการปรับตัว อาจนำไปสู่การลดลงของโฮมสเตย์ดั้งเดิมและการเลือนหายของอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชน การนำแนวคิดการบริหารจัดการแบบคลัสเตอร์มาใช้ในแม่กำปองสามารถยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยว โดยให้แต่ละกลุ่มสนับสนุนกันและรักษาคุณภาพบริการ รวมถึงส่งเสริมอาชีพดั้งเดิมและการถ่ายทอดองค์ความรู้แก่คนรุ่นใหม่ ทั้งหมดนี้สะท้อนการพัฒนาที่สมดุลระหว่างการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการสร้างความยั่งยืนในทุกมิติของชุมชนแม่กำปองอย่างแท้จริง

งานวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาตัวแบบการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมและการสนับสนุนจากหน่วยธุรกิจภายใน–ภายนอกชุมชน เพื่อค้นหารูปแบบการบริหารจัดการที่เหมาะสม การศึกษาใช้ชุมชนบางน้ำผึ้ง จังหวัดสมุทรปราการ และชุมชนแม่กำปอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นกรณีศึกษาเชิงเปรียบเทียบ เพื่อประเมินศักยภาพระบบบริหารจัดการทั้งคลัสเตอร์ภายในและภายนอก อันนำไปสู่แนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืนซึ่งข้อมูลที่ได้จะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาแนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไปโดยแยกประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1. การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ชุมชนบางน้ำผึ้งมีระบบบริหารจัดการเข้มแข็ง มีผู้นำท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญ เช่น นายสำเนาว์ รัศมิทัต ทำให้เกิดตลาดน้ำที่มีโครงสร้างและกฎระเบียบชัดเจน อีกทั้งเชื่อมโยงเครือข่ายในพื้นที่คุ้งบางกะเจ้าอย่างเป็นระบบ ส่งผลต่อการหนุนเสริมคลัสเตอร์และการกระจายประโยชน์แก่ชุมชนอย่างมีแบบแผน

ในทางตรงกันข้าม ชุมชนแม่กำปองมีผู้นำแบบอนุรักษ์ โดยพ่อหลวงพรมมินทร์ได้สร้างแนวคิดการรักษาวิถีชุมชนผ่านธรรมนูญหมู่บ้านและกฎชุมชน แม้การท่องเที่ยวจะยังดำเนินไปได้ แต่ข้อจำกัดด้านจำนวนประชากรและบุคลากรสนับสนุนทำให้คลัสเตอร์บางส่วนอ่อนแรง ขณะเดียวกัน แนวคิดการจำกัดบุคคลภายนอกเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชุมชนส่งผลให้การเชื่อมโยงกับคลัสเตอร์ภายนอกชะงักงัน

2. คลัสเตอร์ภายใน

ในชุมชนบางน้ำผึ้ง คลัสเตอร์ภายใน 7 กลุ่มสามารถทำงานสนับสนุนกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม้วันที่ตลาดน้ำไม่เปิด นักท่องเที่ยวยังเข้าร่วมกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนได้ พร้อมมีการจ้างงานคนในพื้นที่ กลุ่มโฮมสเตย์พัฒนาคุณภาพที่พัก และกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ด้วยจักรยานช่วยเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ภายในชุมชน ส่วนชุมชนแม่กำปองมีคลัสเตอร์ภายใน 9 กลุ่ม แต่ยังคงมีเพียงบางกลุ่มที่ทำงานร่วมกันได้ต่อเนื่อง ได้แก่ ร้านอาหารถนนคนเดิน รถรับจ้าง มัคคุเทศก์ และโฮมสเตย์ อย่างไรก็ตาม ปัญหาประชากรน้อยทำให้คลัสเตอร์บางกลุ่ม เช่น นวดแผนไทยและใบเมี่ยงใบชา ลดบทบาทลง แม้จะมีความพยายามเสริมสร้างอัตลักษณ์ร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่โครงสร้างการบริหารแบบอนุรักษ์ทำให้เหลือเพียงคลัสเตอร์ที่ตอบสนองความต้องการนักท่องเที่ยวเท่านั้น

3. คลัสเตอร์ภายนอก

ชุมชนบางน้ำผึ้งมีความร่วมมือแน่นแฟ้นกับภาครัฐ อปท. ภาคเอกชน บริษัทนำเที่ยว และสถาบันการศึกษา ส่งผลให้เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและยกระดับมาตรฐานบริการ เช่น ความร่วมมือกับ ปตท. และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ในโครงการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและโลว์คาร์บอน รวมถึงการสนับสนุนจาก อพท. คุ้งบางกะเจ้า ด้านชุมชนแม่กำปอง แม้จะได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก แต่ทัศนคติที่ให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองและปิดกั้นผู้ประกอบการ

จากภายนอก ทำให้การเชื่อมโยงคลัสเตอร์ภายนอกไม่เป็นระบบ โดยเฉพาะบริษัทนำเที่ยวที่ไม่สามารถเชื่อมเข้ากับโครงสร้างการจัดการของชุมชนได้อย่างเต็มที่

ผลการศึกษาชี้ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวควรมุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ควบคู่กับระบบการท่องเที่ยวโดยชุมชน พร้อมทั้งใช้ช่องทางออนไลน์เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวคุณภาพ สำหรับชุมชนแม่กำปองจำเป็นต้องพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพิ่มเติม ขณะที่ชุมชนบางน้ำผึ้งควรจัดการปัญหาการจราจรและควบคุมร้านค้านอกพื้นที่ รวมถึงส่งเสริมอาชีพทางเลือกเพื่อลดความเสี่ยงจากการพึ่งพาการท่องเที่ยว

ทั้งสองชุมชนควรกำหนดมาตรการควบคุมความแออัดและรักษาสิ่งแวดล้อม รวมถึงปรับรูปแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยว เช่น การเดินป่าในแม่กำปอง หรือการปั่นจักรยานในบางน้ำผึ้ง นอกจากนี้ ควรพัฒนาระบบการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและกลไกเตือนภัยทางเศรษฐกิจเพื่อรองรับความผันผวนในอนาคต ข้อมูลดังกล่าวถูกรวบรวมสังเคราะห์เป็น “ตัวแบบที่เหมาะสม” เพื่อใช้เป็นแนวทางการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นได้อย่างเหมาะสมและเอื้อต่อการพัฒนาในระดับท้องถิ่น. ตามแผนภาพแสดงด้านล่าง.

ภาพที่ 2 คลัสเตอร์ที่เหมาะสมสำหรับการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวชุมชน

การวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนบางน้ำผึ้งและชุมชนแม่กำปอง

การวิจัยครั้งนี้มุ่งพัฒนาตัวแบบการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน ผ่านการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างชุมชนบางน้ำผึ้งและชุมชนแม่กำปอง เพื่อระบุปัจจัยที่กำหนดความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาช่วยสร้างเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการจัดการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ และสามารถประยุกต์ใช้ได้กับบริบทที่หลากหลาย โดยมุ่งวิเคราะห์ใน 4 มิติหลัก ได้แก่ บริบทชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน การจัดการการท่องเที่ยว และการบริหารจัดการคลัสเตอร์ทั้งภายในและภายนอก การดำเนินงานคลัสเตอร์อาศัยคณะกรรมการชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการวางแผนและตัดสินใจ ใช้ระบบกองทุนหมู่บ้านหรือสหกรณ์เป็นเครื่องมือบริหารรายได้เพื่อพัฒนาพื้นที่ และเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดทิศทาง ตรวจสอบ และติดตามการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ปัจจัยที่ส่งเสริมความสำเร็จของทั้งสองชุมชน ได้แก่ ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ การมีส่วนร่วมของชุมชน ความหลากหลายของกิจกรรมท่องเที่ยว ระบบการตลาดที่มีประสิทธิภาพ และความสามารถในการรักษาดุลยภาพระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ทั้งนี้ ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนบางน้ำผึ้งและชุมชนแม่กำปองมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในหลายประเด็นหลัก ซึ่งสะท้อนบริบทและรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวที่แตกต่างกันของทั้งสองพื้นที่ โดยสามารถสรุปประเด็นความแตกต่างสำคัญได้ดังต่อไปนี้

1. บริบทของชุมชน

ชุมชนบางน้ำผึ้งเป็นชุมชนขนาดใหญ่เป็นชุมชนสังคมเมือง มีความอุดมสมบูรณ์และเข้าถึงได้สะดวก การพัฒนาท่องเที่ยวเน้นกิจกรรมเชิงนิเวศในคุ้งบางกะเจ้า เช่น ตลาดน้ำ ปั่นจักรยาน และล่องเรือชมหิ่งห้อย โดยอยู่ภายใต้การกำกับดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบลบางน้ำผึ้ง ในทางตรงกันข้าม ชุมชนแม่กำปองตั้งอยู่ในพื้นที่ภูเขาเขตป่าสงวน ตำบลห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ มีประชากรราว 400 คน การเข้าถึงค่อนข้างจำกัดและมีโครงสร้างพื้นฐานไม่สมบูรณ์ แต่โดดเด่นด้วยวิถีดั้งเดิมและธรรมชาติที่สมบูรณ์เป็นเอกลักษณ์สำคัญของพื้นที่

2. ภาวะผู้นำและการบริหารจัดการ

ชุมชนบางน้ำผึ้งมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์และความสามารถในการสร้างการเปลี่ยนแปลง เช่น นายสำเนาว์ รัศมิทัต นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาตลาดน้ำและเชื่อมประสานกับหน่วยงานภายนอก ส่งผลให้เกิดการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ ขณะที่ชุมชนแม่กำปองมีผู้นำเชิงจิตวิญญาณคือพ่อหลวงพรมมินทร์ ผู้สนับสนุนแนวทางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แต่เมื่อผู้นำรุ่นใหม่เข้ามารับช่วง ความต่อเนื่องด้านการบริหารลดลง และทิศทางการพัฒนามีแนวโน้มเอนเอียงไปเชิงธุรกิจมากขึ้น ปัจจัยเหล่านี้สอดคล้องกับการศึกษาตัวแบบการฟื้นฟูชุมชนอย่างยั่งยืนของตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งพบว่าภาวะผู้นำ ทุนทางสังคม และทุนวัฒนธรรมเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อ

ความยั่งยืนของชุมชนท่องเที่ยวริมน้ำในลักษณะเดียวกัน (Kittisaknawin et al., 2025) กล่าวได้ว่า การพัฒนาคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชนจำเป็นต้องอาศัยทั้งโครงสร้างการจัดการที่เป็นระบบและพลังทางสังคมจากภายในชุมชนเป็นรากฐานร่วมกัน

3. การมีส่วนร่วมของประชาชน

ชุมชนบางน้ำผึ้งมีโครงสร้างการมีส่วนร่วมที่เข้มแข็ง ทั้งระดับหมู่บ้านและตำบล พร้อมการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น ปตท. และ อพท. ทำให้การแบ่งบทบาทหน้าที่ชัดเจนและเครือข่ายความร่วมมือมีความแข็งแรง ในขณะที่ชุมชนแม่กำปองมีการมีส่วนร่วมผ่านการประชุมชุมชนและกองทุนท้องถิ่น แม้ชาวบ้านมีส่วนร่วมโดยตรง แต่ด้วยจำนวนประชากรที่น้อยและบทบาทคณะกรรมการที่ซ้ำซ้อน ส่งผลให้ประสิทธิภาพการบริหารจัดการลดลง

4. การจัดการคลัสเตอร์และความเชื่อมโยงภายนอก

ชุมชนบางน้ำผึ้งมีระบบความร่วมมือกับคลัสเตอร์ภายนอกอย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ หน่วยงานรัฐ อปท. มหาวิทยาลัย บริษัทนำเที่ยว และสมาคมท่องเที่ยว ซึ่งช่วยยกระดับมาตรฐานและเสริมความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ สำหรับชุมชนแม่กำปอง แม้จะมีเครือข่ายสนับสนุนภายนอก แต่ขาดความต่อเนื่องในการประสานงาน เนื่องจากแนวคิดอนุรักษ์แบบดั้งเดิมและข้อจำกัดเชิงพื้นที่ ทำให้กระบวนการเชื่อมโยงคลัสเตอร์ยังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร

กล่าวได้โดยรวม ชุมชนบางน้ำผึ้งมีความโดดเด่นด้านการบริหารจัดการเชิงบูรณาการ การสร้างเครือข่าย และการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ส่วนชุมชนแม่กำปองมีจุดแข็งในด้านการอนุรักษ์วิถีดั้งเดิมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติบนฐานพึ่งพาตนเอง แต่ถูกจำกัดด้วยการเปลี่ยนผ่านผู้นำและความเข้มแข็งของการประสานงานภายนอก ภายใต้บริบทที่ต่างกัน ชุมชนทั้งสองสะท้อนแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ตอบสนองลักษณะพื้นที่เฉพาะ โดยชุมชนบางน้ำผึ้งสามารถเสริมความยั่งยืนได้ด้วยการกระจายบทบาทผู้นำและเพิ่มทางเลือกอาชีพ ส่วนชุมชนแม่กำปองควรลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานและขยายเครือข่ายภายนอก โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่นเป็นแกนหลักของการพัฒนา

ข้อเสนอแนะในการจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการศึกษาชุมชนบางน้ำผึ้งและชุมชนแม่กำปอง ซึ่งมีความแตกต่างด้านภูมิศาสตร์ ประชากร ศักยภาพของคนในพื้นที่ และระดับการเข้าถึงทรัพยากร การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามสะท้อนจุดแข็ง จุดอ่อน และข้อจำกัดด้านการบริหารจัดการที่แตกต่างกัน จนนำไปสู่ข้อเสนอแนะแนวทางพัฒนาคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างเป็นระบบ

ประการแรก ควรยกระดับมาตรฐานบริการ โดยกำหนดเกณฑ์คุณภาพโฮมสเตย์ให้ชัดเจน คัดเลือกโฮมสเตย์ต้นแบบ และพัฒนาศักยภาพมัคคุเทศก์และผู้ให้บริการด้านข้อมูลท้องถิ่นให้มีความรู้ถูกต้องและน่าเชื่อถือ

ประการที่สอง ควรเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยบริการในคลัสเตอร์ เช่น โฮมสเตย์ ร้านจักรยาน ร้านอาหาร และผู้ประกอบการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการประสานงานที่เป็นเอกภาพและการกระจายรายได้ที่ทั่วถึง

ประการที่สาม ต้องพัฒนาระบบการเชื่อมโยงบริการภายในคลัสเตอร์ให้ลื่นไหล เช่น การประสานงานระหว่างที่พัก ไกด์ท้องถิ่น และกิจกรรมเสริม เพื่อให้รองรับความต้องการที่หลากหลายของนักท่องเที่ยวและสร้างประสบการณ์แบบครบวงจร

ประการที่สี่ การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญ ควรเปิดโอกาสให้ทุกกลุ่มมีบทบาทในด้านการผลิต การค้าขาย และงานบริการ เพื่อกระจายประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรมและสร้างความเข้มแข็งทางสังคม

ประการที่ห้า การบริหารจัดการต้องโปร่งใสและตรวจสอบได้ ผ่านคณะกรรมการที่มาจากการเลือกตั้ง กำหนดหน้าที่และคุณสมบัติให้ชัดเจน และมีระบบติดตามผลตามข้อตกลงของชุมชน

ประการที่หก การพัฒนาที่มุ่งความยั่งยืนควรบูรณาการเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านโครงการอนุรักษ์ กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น รวมถึงจัดตั้งกองทุนหรือสหกรณ์ชุมชนเพื่อใช้รายได้หมุนเวียนสู่การพัฒนาพื้นที่และสวัสดิการชุมชน

โดยสรุป การจัดการคลัสเตอร์การท่องเที่ยวโดยชุมชนควรตั้งอยู่บนหลักความร่วมมือ ความโปร่งใส ความยั่งยืน และการธำรงอัตลักษณ์ท้องถิ่น การบูรณาการทุกภาคส่วนอย่างสมดุลจะสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้มั่นคงและยั่งยืนในระยะยาว.

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป

การสรุปเชิงสามัญจากการศึกษาเพียงสองชุมชนอาจไม่เพียงพอต่อการอธิบายปรากฏการณ์อย่างรอบด้าน จึงควรขยายกรอบการวิจัยไปยังชุมชนอื่นเพื่อเพิ่มความครบถ้วนของข้อมูล สำหรับประเด็นวิจัยลักษณะนี้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยเฉพาะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ถือเป็นระเบียบวิธีที่เหมาะสม เนื่องจากเป็นกระบวนการสร้างองค์ความรู้ร่วมกับชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ การวิจัยแบบ PAR ช่วยให้ชุมชนและนักวิจัยสามารถร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา ค้นหาสาเหตุเชิงลึก และกำหนดแนวทางแก้ไขที่เหมาะสม รวมถึงระบุจุดอ่อนซึ่งต้องได้รับการพัฒนา ผลการวิจัยสามารถนำเสนอแก่คณะกรรมการชุมชนเพื่อเสริมสร้างความตระหนักรู้และใช้เป็นข้อมูลประกอบการจัดตั้งกลุ่มหรือคณะทำงานที่รับผิดชอบต่อการตรวจสอบ แก้ไข และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ผลการดำเนินงานยังสามารถจัดทำเป็นคู่มือการ

พัฒนาชุมชนจากปัญหาที่เกิดขึ้นจริง เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้บริหารรุ่นต่อไป อันจะช่วยสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้มีความต่อเนื่องและยั่งยืนในระยะยาว.

เอกสารอ้างอิง

Bang Nam Phueng Subdistrict Administrative Organization. (2018). *Local development plan (B.E. 2561–2565)* [In Thai]. https://bangnamphueng.go.th/public/list/data/detail/id/1012/menu/1196/page/1/catid/101

Bezkhlibna, A., & Nykonenko, S. (2017). Strengthening of regional tourism development by creating tourism clusters in the cities of Ukraine. *Scientific Papers of the University of Pardubice. Series D: Faculty of Economics and Administration, 24*(40), 5–15. https://hdl.handle.net/10195/67922

Choocherd, C., & Phornphothanamard, W. (2020). *A study of the operational success of Bang Nam Phueng Community Financial Institution: A case study of Bang Nam Phueng Subdistrict* [In Thai] [Independent study, Ramkhamhaeng University]. Faculty of Political Science, Ramkhamhaeng University. http://www.pol.ru.ac.th/graduate/index.php/is/6224801214

Del Chiappa, G., Usai, S., Cocco, A., & Atzeni, M. (2018). Sustainable tourism development and climate change: A supply-side perspective. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing, 4*(2), 3–9. https://zenodo.org/records/1490348

Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed* (M. B. Ramos, Trans.; 30th anniversary ed.). Continuum. (Original work published 1968)

Haisirikul, R. (2025). Guidelines for developing the potential to organize cultural tourism in Ban Dan District, Buriram Province [In Thai]. *Journal of Social Development and Management Strategy, 27*(1), 185–208. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jsd/article/view/274265

Kaewnuch, K. (2021). *Tourism management and development of tourism communities under global dynamics* [In Thai]. Pimdee Publishing.

Kittisaknawin, C., Techaniyom, K., & Thama-apipon, S. (2025). Development of a social and cultural capital-based sustainable community revitalization model: Case study of the Amphawa Floating Market, Amphawa District, Samut Songkhram [In Thai]. *Journal of Social Development and Management Strategy, 27*(2), 100–128. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jsd/article/view/281455

Lofland, J., Snow, D. A., Anderson, L., & Lofland, L. H. (2006). *Analyzing social settings: A guide to qualitative observation and analysis* (4th ed.). Wadsworth/Thomson Learning.

Responsible Ecological Social Tours Project. (1997). *Community-based tourism principles and meaning* [In Thai].

Samukkethum, S. (2019). Community-based tourism cluster management according to the philosophy of sufficiency economy [In Thai]. *Journal of Politics, Administration and Law, 11*(1), 95–113. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/polscilaw_journal/issue/view/12389/Vol11No1

Samukkethum, S. (2021). Community-based tourism, sufficiency economy philosophy and sustainable development [In Thai]. *Journal of Social Development, 23*(1), 211–225. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jsd/article/view/245396

United Nations. (1992). *Agenda 21: Programme of action for sustainable development* [Outcome document of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, June 3–14, 1992]. https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/Agenda21.pdf

United Nations. (2012). *The future we want* [Outcome document of the United Nations Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro, Brazil, June 20–22, 2012]. https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/733FutureWeWant.pdf